LITTERATURKRITIKKENS PERSPEKTIV

af Jørgen Bang.

På engelsk og amerikansk dækker begrebet 'literary criticism' både, hvad vi på dansk forstår ved litteraturvidenskab og ved litteraturkritik. Den angelsaksiske terminologi skelner således ikke mellem universiteternes litteraturforskning og den kritik, der dyrkes i tidsskrifter og dagblade, mens vor hjemlige sprogbrug skaber et sådant skel.
Ordet 'kritik' stammer fra græsk, hvor 'krites' betyder 'dommer'; allerede i alexandrinsk tid anvendes betegnelsen 'kritikos' for 'en, der bedømmer litteratur'. I sin oprindelse er litteraturkritikken således knyttet til en vurdering, og heri ligger netop sagens kerne.
Som i så mange andre tilfælde er der også på dette område overensstemmelse mellem dansk og tysk videnskabelig tradition. Der kræves af en videnskab, at den er baseret på en objektiv forskning. Dette gælder også for 'die Literaturwissenschaft'. Nu er det at bedømme et litterært værk en meget subjektiv proces, og den er derfor uforenelig med forskningen, der interesserer sig for sandheden. Litteraturkritikken er en disciplin væsentlig forskellig fra litteraturvidenskaben og 'ringere' end denne, og som følge heraf har den heller ingen plads ved universiteterne.
De nyeste strømninger indenfor filosofien har imidlertid erkendt, at også forskningen arbejder ved hjælp af et værdi-system. Alligevel er der ikke sket en tilnærmelse i forholdet mellem forskning og kritik. I artiklen "Det litterære, det videnskabelige og det kritiske værdiproblem" (KRITIK nr. 4) beskæftiger Johan Fjord Jensen sig med dette problem. Han når frem til, at adskillelsen ikke skyldes, at forskningen er objektiv mens kritikken er subjektiv; men derimod at forskeren benytter akcepterede værdier, mens kritikeren omvurderer. Sammenlignet med det faktum at begge parter vurderer, og dermed erkender tilstedeværelsen af værdier, bliver forskellen mellem dem i mine øjne til en nuance, der ikke berettiger noget skel.
I England og Amerika har man, ved kun at anvende ordet 'criticism', forstået, at studiet af litteraturen altid er kritisk, uanset om det foregår ved et universitet eller en avis. Til gengæld savner man her et begreb, svarende til 'litteraturvidenskab', som er en samlet betegnelse for alle de discipliner, der kan indgå i studiet af litteraturen. Der eksisterer ganske vist udtrykket 'literary scholarship', men det har aldrig vundet udbredelse, og betyder i for høj grad blot 'at være grundig belæst'.
Som jeg opfatter sammenhængen, er litteraturkritik undersøgelser af begrænsede litterære problemer. Den bliver således grundstenen i litteraturvidenskaben, og det element, som litteraturhistorie, litteraturteori og litteratursociologi bygges af.

Groft set kan der i litteraturkritikken iagttages to retninger: en æstetisk og en ideologisk. De udspringer begge i det gamle Grækenland. Den æstetiske kritik grundlægges af Aristoteles' "Poetik", og fortsættes i oldtiden af bl.a. Horats og Longinus, i renaissancen af Castelvetro, Scaliger, Puttenham, Ronsard og Du Bellay, i klassicismen af Boileau og Dryden, og i oplysningstiden af Du Bos og Dr. Johnson. Det er en formel kritik, idet den opstiller regler for genre, poetisk diktion, karaktertegning og lignende.
I femte og syvende bog af "Staten" beskæftiger Platon sig med litteraturens psykologiske og sociale funktion. Herfra udgår den ideologiske kritik. Dens eksistensberettigelse er følgende: når litteraturen handler om mennesker og deres forhold til omverden, må det også være rimeligt at drage dens ideer herom frem, og diskutere dem i forhold til f.eks. økonomi, politik og etik. Middelalderens allegoriske litteraturfortolkninger er en form for ideologisk kritik, men det er især i det 18. og 19. århundrede, at den får vind i sejlene med bl.a. Vico, Montesquieu, Lessing, Herder, Kant, Coleridge, Sainte-Beuve, Taine og Brandes.
Karakteristisk for disse to typer kritik er, at den æstetiske koncentrerer sig om litteraturens indre verden, mens den ideologiske beskæftiger sig med dens forhold til den ydre.
De samme strømninger kan også iagttages i den moderne litteraturkritik, men begge har i det sidste halve århundrede gennemgået en afgørende udvikling, der adskiller dem fra tidligere kritik. Det centrale punkt i denne forbindelse påpeger Stanley Edgar Hyman i sin bog om kritiske metoder:

> "What modern criticism is could be defined crudely and somewhat inaccurately as *the organized use of non-literary techniques and bodies of knowledge to obtain insight into literature.*"
>
> (S.E. Hyman: *The armed Vision*, New. York: Vintage Books, 1955, s. 3.)

Nøgleordet i denne definition er 'organized'. Der er tale om en planlagt brug af ikke-litterære metoder, lært hos psykoanalysen, semantikken og lingvistikken, og af ikke-litterær viden, hentet fra psykologien, sociologien, marxismen, antropologien, filosofien og naturvidenskaberne.
Ideen med at belyse litterære forhold ved hjælp af litteratur-fremmed materiale var forsøgt også af den ældre ideologiske kritik. Det nye er den organiserede anvendelse som nu finder sted. Først i slutningen af forrige og i begyndelsen af dette århundrede har de enkelte videnskaber udviklet sig så meget, at de kan benyttes metodisk, og gjort så store landvindinger, at de har en viden at give videre til litteraturkritikken.
Den æstetiske retning fortsættes af 'ny-kritikken'. Men fra at være en formel kritik er den blevet en analytisk, hvis mål er at trænge frem til teksternes primære indhold; og fra at være væsentligt normativ er den blevet deskriptiv. Det

enkelte værk betragtes som en verden for sig, fyldt af strukturer og spændinger, der tilsammen danner en helhed. Spørgsmålet om genre har ingen betydning, idet form og indhold ses som en enhed. Som sit værktøj har 'ny-kritikken' udviklet en speciel metode – nærlæsningen, der i flere henseender har taget ved lære af analoge forhold i lingvistik og semantik.
I den moderne ideologiske kritik er indflydelsen fra en række andre videnskaber tydelig. Den freudske psykologi har givet inspiration til biografiske studier og til undersøgelser af forfatterens forhold til sit værk. Fra Jung stammer interessen for archetypiske træk i litteraturen. Marxismen påpeger, at litteraturen afspejler sin tids sociale forhold. Sociologien har bidraget ved studier af forfatterens forhold til læseren. Antropologien støtter undersøgelser af folkelig digtning. Fra filosofien har kritikken overtaget relativitets-begrebet. Og hos naturvidenskaberne beundrer den deres videnskabelige holdning.
Litteraturkritikken betragter således i dag litteraturen i nye sammenhæng og på nye måder, og opnår derved nye resultater. Men samtidig fortsætter den moderne kritik med de ting som altid har beskæftiget kritikken: den fortolker værket, sætter det ind i en litterær tradition, bedømmer det, o.s.v..
Som allerede fremhævet indtager vurderingsprocessen en central plads i litteraturkritikken. Medmindre man vil begrænse litteraturvidenskaben til opremsninger af fakta og kronologiske tabeller, er det ikke muligt at udtale sig om litteratur uden under en eller anden form at bedømme den. Enhver sammenligning mellem værker, enhver fortolkning, enhver analyse, enhver litteraturhistorisk placering er i virkeligheden baseret på en vurdering, og det uafhængigt af om den enkelte kritiker gør sig dette problem klart eller ikke.
Ved vurdering forstås normalt at afsige en dom, der slår fast, hvorvidt et litterært værk er godt eller dårligt. Når den moderne kritik i et forsøg på at være videnskabelig og objektiv prøver at undgå at vurdere, er det netop denne form for bedømmelse, den vil til livs. Northrop Frye kalder den i sin polemiske indledning til "Anatomy of Criticism" for en 'værdi-vurdering'. Herom skriver han:

> "Value-judgements are subjective in the sense that they can be indirectly but not directly communicated. When they are fashionable or generally accepted, they look objective, but that is all. The demonstrable value-judgement is the donkey's carrot of literary criticism, and every new critical fashion, such as the current fashion for elaborate rhetorical analysis, has been accompanied by a belief that criticism has finally devised a definitive technique for separating the excellent from the less excellent. But this always turns out to be an illusion of the history of taste. Value-judgements are founded on the study of literature; the study of literature can never be founded on value-judgements. Shakespeare, we say, was one of a group of English dramatists working around 1600, and also one of the great poets of the world. The first

> part of this is a statement of fact, the second a value-judgement so generally accepted as to pass for a statement of fact. But it is not a statement of fact. It remains a value-judgement, and not a shred of systematic criticism can ever be attached to it."
>
> (Northrop Frye: Anatomy of Criticism. Four Essays, Princeton University Press, 1957, s. 20).

Det tydeligste eksempel på værdi-vurdering finder vi i dagbladskritikken, og dens svaghed er netop, at bedømmelsen gøres til det primære. Litteraturkritikken bør have et videre sigte end blot at afgøre om et værk er godt eller dårligt, eller om dette er bedre eller ringere end hint.
Men der eksisterer også en anden form for vurdering – den uundgåelige vurdering, eller som jeg hellere vil kalde den: indirekte vurdering. Den gør sig gældende ved valg af materiale og metode, i målsætningen, og når studieobjektet anbringes i større perspektiver. Denne vurdering er uadskillelig fra studiet af litteraturen. Den rummer et stærkt subjektivt element, og skal det begrænses, må det ske gennem forøget kendskab til de ukontrollable faktorers art og til deres plads i vurderingsprocessen. René Wellek uddyber problemet nærmere i "Concepts of Criticism":

> "There is simply no way of avoiding judgment by us, by myself. Even the "verdict of the ages" is only the accumulated judgment of of other readers, critics, viewers, and even professors. The only truthful and right thing to do is to make this judgment as objective as possible, to do what every scientist and scholar does: to isolate his object, in our case, the literary work of art, to contemplate it intently, to analyze, to interpret, and finally to evaluate it by criteria derived from, verified by, but tressed by, as wide a knowledge, as close an observation, as keen a sensibility, as honest a judgment as we can command."
>
> (René Wellek: "Literary Theory, Criticism, and History", *Concepts of Criticism,* Yale University Press, 1963, s. 17).

I sit angreb på vurderingen beskæftiger Frye sig slet ikke med den 'indirekte' vurdering, men kun med den bedømmende. Til gengæld overvejer Wellek ikke værdi-vurderingen som noget specielt problem. De to udtalelser er således ikke uforenelige, og tilsammen supplerer synspunkterne hinanden og danner en glimrende målsætning for den moderne litteraturkritik.
Litteraturvidenskaben er ikke nogen eksperimentel videnskab som f.eks. fysik og medicin, det er heller ikke en fortolkende videnskab som bl.a. historie og

sociologi, men nærmest en erkendende videnskab som filosofien. Nu vanskeliggøres dens stilling af, at de litterære værker kan studeres både filologisk og historisk, samtidig med at de læses som budskabsbringende. Men det sidste er for mig det primære. Målet for en videnskabeliggørelse af kritikken må derfor også være at objektivisere formidlingsprocessen mellem kritiker og læser, således at sidstnævnte kan sammenligne sin opfattelse af værket direkte med kritikerens. En række bestræbelser går i denne retning. Man ønsker en fast terminologi, så samme litterære fænomen benævnes ens af de forskellige kritikere; samt en metode-lære, hvis opgave ikke er at begrænse antallet af metoder, men at opnå en ensartet brug af dem. Kritikeren kan godt have et engageret forhold til litteraturen, og videregive dette engagement, samtidig med han forsøger at være nøgtern i sin arbejdsform. Meget langt kan han nå, ved at beskrive sin oplevelse ved hjælp af 'objective correlatives' (T.S. Eliot).
Forbundet med problemet om kritikkens placering i forhold til litteraturvidenskaben er også spørgsmålet om målsætning. Hvad er litteraturvidenskabens mål? Og hvad er kritikkens mål? Nogle sætter det historiske aspekt i forgrunden, andre det teoretiske; for nogle er bedømmelsen og opstillingen af et hieraki af klassikere det væsentligste, mens andre interesserer sig for skabelsesprocessen. En endelig målsætning må derfor formuleres meget bredt. På linie med min opfattelse af kritikken som litteraturvidenskabens grundsten, ser jeg litteraturvidenskaben som et mål i sig selv og kritikken som dens hjælper, hvis mål i hvert enkelt tilfælde er dens studioobjekt.
For fremtiden har Northrop Frye et meget inspirerende perspektiv:

> "It occurs to me that literary criticism is now in such a state of naive inductions as we find in a primitive science. Its materials, the masterpieces of literature, are not yet regarded as phenomena to be explained in terms of a conceptual framework which criticism alone possesses. They are still regarded as somehow constituting the framework or structure of criticism as well. I suggest that it is time for criticism to leap to a new ground from which it can discover what the organizing or containing forms of its conceptual framework are. Criticism seems to be badly in need of a coordinating principle, a central hypothesis which, like the theory of evolution in biology, will see the phenomena it deals with as parts of a whole."
>
> (*Anatomy of Criticism. Four Essays,* s. 15-16).

Karakteristisk for moderne litteraturkritik er det allerede, at den i forhold til tidligere kritik anvender flere forskellige metoder til at behandle litteraturen med. Men skal det blive muligt at få øje på noget 'coordinating principle', vil det være nødvendigt at rette endnu større opmærksomhed mod mål og metode.

Jørgen Bang.